

Âhâd Haberlerin Kur'an'a Arzı*
Hüseyin Güleç**

Öz

Hadislerin Kur'an'a arzı meselesi günümüzde sünnetle alakalı önemli tartışma noktalarından biridir. İlk olarak İmam Ebu Hanife'nin hadisleri değerlendirmede bir kriter olarak zikrettiği Kur'an-ı Kerim'e arz, başta İmam Şafi olmak üzere diğer Şafii mezhebi fıkıh usûlcüleri tarafından detaylı bir şekilde tartışılmıştır. İmam Şafii, Kur'an'a arzı sünnetin teşrii değerine bir zarar getirebileceği düşüncesi ile reddederken, ona izafe edilen bir görüşe göre bir hadisin sıhhati için Kur'an'a muhalif olmamasını bir şart olarak belirtilir. Daha sonra gelen Şâfiî fıkıh usûlcüleri de eş-Şâfiî'yi takip ederek Kur'an'a arzı ayrı bir yöntem olarak kabul etmediler. Usûlcüler her ne kadar Kur'an'a aykırı hadisleri yalan haberler olarak kabul etseler de bu tavır bir metot olarak derinleştirilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuran'a arz, Şâfiî mezhebi, hadis usulü, usûl-u fıkıh

Submitting Ahad news to the Quran

Abstract

Evaluation of hadith according to Quran (arz) is one of the important discussions about the sunnah in the recent literature. Firstly, Abu Hanifa mentioned "arz" as a criterion for evaluation of hadiths. Thereafter, this issue is discussed extensively by al-Shāfiī and other Shāfiīmadhhab scholars. al-Shāfiī, rejected "arz" since it can harm the legislative authority of the Sunnah. But according to a view attributed to him, the authenticity of a hadith outlaws the possibility of a contradiction with Quran. Other Shafii usul al-fiqh scholars followed al-Shāfiī by not accepting "arz" to Quran as a distinct method. However, although Shāfiī scholars accepted hadith that contradicts with the Quran as fabricated hadith, they could not deepen that as an established method.

Keywords: Arz to Quran, Shāfiī madhhab, hadith methodology, usûl al-fiqh

Giriş

Hadislerin sıhhatinin tespiti noktasında rivayetlerin Kur'an'a uygunluğunun gözetilmesi meselesi günümüzde üzerinde önemle durulan bir konudur. Bu konu üzerinde ehemmiyetle durulmasının nedeni, geçmişte hadislerin sened ağırlıklı olarak ele alındığı, metin tenkidine gereken ilginin gösterilmediği yolundaki yaygın iddialar olsa gerektir. Hadislerin Kur'an'a arzı meselesi üzerindeki tartışmalar, geçmişte olduğu gibi günümüzde de sürmekte ve arz fikrini kabul edenler ve etmeyenler varlığını devam ettirmektedirler.

* Bu makale "Şâfiî Fıkıh Usûlü'nde Hadis Metodolojisi" isimli doktora çalışmamızdan derlenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı.

Hadislerin Kur'ân'a arz edilmesini bir metot olarak kabul edenlerin bir kısmı, Hz. Peygamber'in sözlerini te'kit etmek için zaman zaman âyetlere başvurması ile kendi sözlerine dayanak olması bakımından âyetlerden delil göstermesini gerekçe göstererek hadislerin Kur'ân'a arz edilmesinin ilk uygulayıcısının Hz. Peygamber olduğu yolunda bir değerlendirme yapmaktadırlar.¹

Hz. Peygamber'in sözlerini Kur'ân'a arz edip etmediği yolundaki değerlendirmeleri ile birlikte, sahabeden bir kısmının, bazı hadisleri rivayet ederlerken Kur'ân'a müracaat ettiği hususunda rivayetler bulunmaktadır. Diğer yandan Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Aişe, Hz. Abdullah b. Abbas gibi sahabeden bazılarının bazı haberleri reddetme gerekçesi olarak bunları Kur'ân'a aykırı buldukları şeklinde rivayetler bulunmaktadır.² Özellikle Hz. Aişe'nin bu konudaki tutumu dikkat çekicidir.³ Gerçekte bir kısım sahabe'nin hadis olarak aktarılan bu rivayetleri Kur'ân'a aykırı buldukları gerekçesi ile reddetmelerinde isabetli olup olmadıkları ayrı bir tartışma konusudur. Ancak şu söylenebilir ki, onların arz faaliyetinde buldukları yolunda göz ardı edilmeyecek rivayetler bulunmaktadır.

Bu çalışmamızda ehl-i hadis çizgisini temsil eden eş-Şâfiî'yi temel alarak Ebû Hanife ve Şâfiî'nin usûlcülerinin konu ile ilgili görüşlerini yansıtmaya çalışacağız. Mâlikilerin de konu ile ilgili görüşlerine kısaca değinilecektir.

1- Ebû Hanife (ö. 767)

Anlaşıldığı kadarı ile hadislerin Kur'ân'a arz edilmesini ve Kur'ân'a aykırı olan hadislerin ret edilmesini yüksek sesle ilk olarak dile getiren kişi İmam Ebû Hanife'dir. Ebû Hanife'ye nisbet edilen el-Âlim ve'l-Müta'lim adlı eserde öğrenci olarak geçen zat, "Mü'min zina edince, başından gömleğinin çıkarıldığı gibi imanı da çıkarılır, tevbe edince iman kendisine iade edilir"⁴ rivayetini nakletmekte, bu rivayetin kabul edilmesinin haricilerin iman ile ilgili prensiplerinin kabul edilmesi anlamına geleceğini, rivayetin inkâr edilmesi durumunda ise, Hz. Peygamber'in sözünü yalanlamak suçlamasının söz konusu olacağını belirtmektedir. Ebû Hanife, bu bağlamda konuyu hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi ile ilişkilendirerek şunları söylemektedir:

¹ Polat Salahattin, *Hadiste Metin Tenkidi II*, E.Ü.İ.F.D., VII, Kayseri 1990, s. 86; Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, s. 14-20. Kamil Çakın, bazı rivayetlerden yola çıkarak, hadislerin Kur'ân'a ilk arz edenin Hz. Peygamber olduğu yolundaki kanaatlere karşı, verilen bazı rivayetlerde geçen âyetlerin hadislere sonradan derc edildiğini dolayısıyla bu rivayetlerin mudrec olduğunu belirtmektedir. Çakın bu rivayetlerden yola çıkılarak Hz. Peygamber'in ilk arz uygulayıcısı olduğu konusunda şunları söylemektedir: "Hz. Peygamber söz ve davranışlarının Kur'an ile irtibatlı olduğunu durmadan hatırlatmak zorunda değildi. İlk Müslümanlar da onun Kur'an'ın yaşayan bir timsali olduğunu, vahyin terbiyesinden geçtiğini ve vahye ters düşmeyeceğini bizden iyi biliyorlardı. Bu nedenle, hadislerin sonunda yer alan ve Hz. Peygamber tarafından kullanıldığı varsayılan ifadelerin, hadisin Kur'an'a arzı veya Kur'an'a tasdik ettirilmesi ile hiç ilgisi yoktur." Bkz. Çakın, Kamil, *Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi*, A.Ü.İ.F.D. Ankara 1993, s. 242-243.

²Dumeynî, Misfir b. Gurmullah, *Hadiste Metin Tenkidi Metodu*, (Çev: İlyas Çelebi – Adil Bebek – Ahmet Yücel), Kitabevi, İstanbul 1997. s.54-68.

³ez-Zerkeşî, Bedruddîn, *el-İcâbe- Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler-*, (Yayına Haz. Bünyamin Erul) Kitabiyat, 2000 Ankara, s.67-86.

⁴ Bu lafzlara yakın rivayetler için bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u-s-Sahîh*, Çağrı Yayınları İstanbul 1992. Mezâlim, 30 (III/107); Muslim Ebu'l-Huseyn b. Haccâc, *es-Sahîh*, İmân 24 (I/76) Çağrı Yayınları İstanbul 1992 ; Ebû Davud *es-Sünen* Sünne 15 (V/64-66); Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsmail, *es-Sünen* İmân 11(V/15), Çağrı Yayınları İstanbul 1992.

“Bazı râvîleri yalanlamak ve rivayetlerini kabul etmemek Hz. Peygamber’i yalanlamak demek değildir. Hz. Peygamberin sözünü yalanlamak, kişinin “ben Allah’ın elçisi (s.a.v)’in sözlerini yalanlıyorum” şeklinde ancak olabilir. Yok eğer bir kimse, “Hz. Peygamber’in her söylediğine inanıyorum, çünkü, Nebî (s.a.v) hakkın dışında konuşmaz ve Kur’an’a muhalefet etmez” derse, bu onun Hz. Peygamber’i ve Kur’ân’ı tasdik ettiği, Hz. Peygamber’i de Kur’an’a muhalefetten tenzih ettiğini gösterir. Şayet Peygamber (s.a.v)Kur’ân’a muhalefet etse ve Allah’a karşı haktan başka bir şey söyleseydi, Allah Teala “Eğer o (peygamber)bize karşı olarak Kur’an’a bazı sözler katmış olsa idi, biz onu kuvvetle yakalardık, sonra da onun şah damarını keserdik.”⁵kavline uygun olarak onu kuvvetle yakalar ve şah damarını keserdi. Allah’ın Rasûlü(s.a.v) Allah’ın Kitab’ına muhalefet etmez. Allah’ın Kitab’ına muhalefet eden de Allah’ın Rasûlü (s.a.v) olamaz. Onların rivayet ettikleri bu haber Kur’ân’a muhaliftir. Çünkü Allah Kur’ân’da “zina eden kadın ve erkek...”⁶âyetiyle zina eden erkek ve kadından iman vasfını nefyetmemiştir. Yine “sizden fuhşu irtikab edenlerin her ikisini de...”⁷âyetinde Allah, “sizden” kaydı ile Yahudi ve Hristiyanları değil Müslümanları kastetmektedir. Bu sebeple, Hz. Peygamber’den Kur’ân’a muhalif hadis rivayet edeni ret, Peygamber’i (s.a.v) ret ve yalanlama değildir. Bu ancak Hz. Peygamber’den batıl rivayet eden kimseye rettir. Töhmüt bu kimseyedir. Bu nedenle, Peygamber’in (s.a.v) söylediği her şey işitelim işitmeyelim başımız gözümüz üzerindedir. Buna iman eder ve Allah’ın Rasûlü’nün(s.a.v) söylediğine olduğu gibi şahadet ederiz. Ve yine şahadet ederiz ki, O (s.a.v) Allah’ın nehyettiği bir şeyi asla emretmez. Allah’ın bağladığı bir şeyi koparmaz. Allah’ın tavsif ettiği bir şeyi, başka şekilde tavsif etmez. Şahadet ederiz ki, O (s.a.v) bütün işlerinde Allah’a muvafıktır. Bidat olacak bir şeyi yapmamış ve Allah’ın sözüne bir şey katmamıştır. Zorlayıcılardan olmamıştır. Bu yüzden Allah; “Kim Rasûle(s.a.v)itâat ederse, Allah’a itâat etmiş olur.”⁸buyurmuştur.”⁹

Ebû Hanife, daha sonra Buharî, MuslimEbû Davud, Tirmizî gibi hadis kitaplarında değişik versiyonları ile yer alacak olan bir hadisi Kur’ân’ı esas alarak reddetmiştir. Diğer yandan oKur’ân’a muhalif hadisleri reddederken, kendisinden sonra gelen Hanefilerin bu konuda önemle zikrettikleri arz hadisine atıfta bulunmamış, ancak hadislerin Kur’ân’a arz edilmesi gerektiğini ilke olarak ortaya koymuştur. Ebû Hanife’den sonra gelen Hanefilerin Kur’ân’ın umumuna muhalif âhâd haberleri de arz kapsamında ele aldıkları ve bunu reddettikleri hususunu yukarıda ele almıştık. Ebû Hanife’nin bu sözlerinden Kur’ân’ın umumunu tahsis eden âhâd haberlerin arz ile olan ilişkisi konusunda bir açıklık bulunmamaktadır.

2- Mâlik b. Enes

İmam Malik’in hadislerin Kur’ân’a arz edilmesi konusuna genel manada olumlu baktığı ve onun “evlenme haramlığı doğuran süt emme sayısı”, “ölen kimsenin yerine hacca gitme” ve “köpeğin kaba ağzını daldırması” gibi meseleleri de Kur’ân’ın zahirine aykırı olduğu gerekçesiyle bu konuda rivayet edilen âhâd haberlerle amel etmediği nakledilmektedir.¹⁰ Ancak Malikiler hadislerin Kur’ân’a

⁵69/Hâkka, 44-47.

⁶ 24/Nûr, 2.

⁷4/Nisa, 16.

⁸ 4/Nisa, 80.

⁹Ebû Hanife, *el-‘Âlim ve’l-Muta’allim*, İmâm-ı Azam’ın Beş Eseri, (Haz. Mustafa Öz), Kalem yayıncılık, İstanbul 1981, s. 26-27 (türkçe çevirisi s. 32-33)

¹⁰ed-Dumeynî, *Hadiste Metin Tenkidi*, s. 256-257.

arz edilmesi konusunda kapsam olarak Hanefilerden farklı düşünmektedirler. Malikiler haber-i vâhidin Kur'an'ın umumunu tahsis edebileceğini düşünmekte ve bu şekilde varit olan ahâd haberleri Kur'an'a muhalif görmemektedirler.¹¹

3- eş-Şâfiî

Bilindiği gibi eş-Şâfiî "sünnet ortaya koyma" yetkisini Hz. Peygamber'e özgü kabul etmekte, bu konuda başkasının sünnet ortaya koymasını kabul etmemekte¹² hadisleri, sünnetin yegane kaynağı olarak görmektedir. Kur'an'da geçen hikmet kavramını sünnet olarak değerlendirmesi göz önünde bulundurulduğu zaman¹³, onun sünnete verdiği önem dolayısıyla, menkul rivayetlere ne kadar bağlılık gösterdiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. eş-Şâfiî'nin kendisinden sonra İslam düşünce tarihinde oynadığı rol¹⁴ göz önünde bulundurulduğu zaman, hadislerin Kur'an'a arz edilmesi hakkındaki görüşleri önem kazanmaktadır.

Bugün elimizde bulunan malzemeye göre, mezhep imamları içerisinde hadislerin Kur'an'a arzı meselesi üzerinde en çok duran alimin İmam eş-Şâfiî olduğu söylemek mümkündür. Nitekim eş-Şâfiî, er-Risâle ve İhtilâfu'l-Hadîs'de bu konu üzerinde geniş olarak durmaktadır. Ayrıca, el-Umm'de de Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşleri dolayısıyla hadislerin Kur'an'a arzı meselesi üzerinde durmakta ve Ebû Yusuf'u hadislerin Kur'an'a arz edilmesi gerektiği yönündeki görüşlerinden dolayı eleştirmektedir. eş-Şâfiî, hadislerin Kur'an'a arz edilmesi konusunu er-Risâle'de "hadislerdeki illetler" konusunu işlerken de tartışmakta ve burada muhatabının arz hadisini gündeme getirmesi sonucu, arz hadisi ile ilgili görüşlerini belirtmektedir. eş-Şâfiî'ye göre, hadis ile meşgul olan hiçbir kimse böyle bir hadisi sabit görmemiştir ve sözü edilen hadis munkatı olup hiçbir şekilde delil olmaya elverişli değildir.¹⁵

eş-Şâfiî arz hadisine karşılık erikehadisi olarak bilinen şu hadisi bu konuda temel kabul etmektedir¹⁶: "*Ben, kendisine emrettiğim veya yasakladığım şeylerden biri ulaşan ve koltuğuna yaslanıp da: "Bilmiyorum, biz Allah'ın Kitab'ında ne bulursak ona uyarız." diyen biriyle asla karşılaşmak istemem.*"¹⁷

eş-Şâfiî, el-Umm içerisinde "KitâbuSiyeru'l-Evzâî" bölümünde savaşa süvari ve yaya olarak katılanlara ganimetin nasıl dağıtılacağı konusunda el-Evzâî ve Ebû Yusuf arasındaki ihtilafı tartışırken, Ebû Yusuf'un hadislerin Kur'an'a arzı ile ilgili görüşleri nedeniyle de bu konuyu ele almıştır.

Ebû Yusuf, el-Evzâî'nin delil gösterdiği hadisleri eleştirmek açısından ammenin bildiği hadislere sarılmanın ve şazz hadislerden sakınmanın gerektiğini belirtmiş daha sonra arz hadisini delil

¹¹el-Bâcî,Ebu'l-VelîdSuleyman b. Halef, *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Uşûl*, (tah: Abdulmecit et-Turkî) Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1986, s. 262.

¹²eş-Şâfiî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbasel-Umm, (Tah: Muhammed Ahmed Abdülaziz), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, VIII/557. eş-Şâfiî'nin sünnet ve sünnet-hadis ilişkisi için bkz. Özafşar, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 81-100.

¹³eş-Şâfiî,Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas,*er-Risale: İslam hukukunun kaynakları*, (Çev: İbrahim Çalışkan - Abdulkadir Şener), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara,1996 s. 18.

¹⁴ Bu konuda bkz. Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslami İlimlerde Şâfiî'nin Rolü Üzerine*, İslâmiyât, Ankara 1999, II. I. s. 15-34;

¹⁵eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 133.

¹⁶Erike hadisi için bkz. Özafşar, Mehmet Emin, *Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mahiyeti*, İslâmiyât, Ankara 1998, I. III. s. 20-33; Özafşar, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, s. 163-171.

¹⁷eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 133.

olarak sunmuştur. Ebû Yusuf'un arz hadisinden başka konu ile ilgili sunduğu diğer deliller de şunlardır: Hz. Ali "Size bir hadis rivayet edildiği zaman biliniz ki, o hadis hidayete götüren, sakındıran ve hayat verendir."¹⁸ demiştir. Hz. Ömer, ensardan bir grubu Kufe'ye yolcu ederken "Siz arı vızılı gibi Kur'ân okuyan bir topluluğa gidiyorsunuz. Orada Hz. Peygamber'den rivayeti kesiniz; ben de bu konuda sizin ortağınızım" demiş ve rivayet edildiğine göre, Hz. Ömer iki şahit olmadan rivayet edilen hadisleri kabul etmemiştir. Hz. Ali, rivayetler arttığı zaman maruf olmayan ve fıkıh ehlinin bilmediği Kitap ve sünnete uymayan hadisleri kabul etmemiştir. Ebû Yusuf, bu rivayetlerden sonra, "Şaz hadislerden sakın, cemaatin kabul ettiği, fakihlerin bildiği Kitap ve sünnete muvafık olan hadislere sarıl. Diğerlerini de buna kıyas et. Kur'ân ile çelişenler rivayet de edilmiş olsalar Hz. Peygamber'e ait olmaz." diyerek savunduğu görüşünü belirtmiştir. Ayrıca eş-Şâfiî'nin belirttiğine göre, Ebû Yusuf'un hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi meselesindeki delillerinden birisi de Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce buyurduğu şu hadistir: "Ben Kur'ân'ın haram ettiğini haram kılarım. Bunun dışında insanlar bana tutunmasınlar." Özetle Ebû Yusuf'un Kur'ân'ın hadislere arz edilmesi hakkında Evzâ'ye karşı söyledikleri bunlardan ibarettir.¹⁹

Ebû Yusuf'a ait olan bu görüşler, Müjdat Uluçam'ın da belirttiği gibi²⁰ed-Dumeynî tarafından hatalı olarak İmam eş-Şâfiî'ye nispet edilmiştir. ed-Dumeynî, eş-Şâfiî'nin er-Risâle ve İhtilâfu'l-Hadîs adlı eserlerinde arz aleyhindeki görüşlerini naklettikten sonra şöyle demektedir: "Ancak ben, onun el-Umm adlı eserinde bunun tamamıyla zıddı olan bir görüşüne rastladım. Kendisi orada Rasûlullah, Ali ve Ömer'den rivayet edilen bazı hadislere dayanarak hadisin Kur'ân'a arz edebileceğini ve Kur'an'a muhalif olan sünnetin râvîlerin rivayet etseler de Hz. Peygamber'e nispet edilemeyeceğini ileri sürerek şöyle diyor"²¹ed-Dumeynî daha sonra Ebû Yusuf'a ait görüşleri eş-Şâfiî'ye aitmiş gibi nakletmiştir.

ed-Dumeynî, el-Umm'deki eş-Şâfiî'ye ait olmayan görüşleri eş-Şâfiî'ye nispet edince, ona göre, eş-Şâfiî'nin birbirine zıt iki görüşü ortaya çıkmaktadır ki, bunu da şöyle telif etmeye çalışmıştır: "Ne var ki, bu görüşün Şâfiî'nin ilk zamanlarına ait olduğu, önceleri bu tarzda düşünüyorken, daha sonra bu görüşünden döndüğü anlaşılmaktadır. Zira bugün elimizde bulunan er-Risâle adlı eseri, onun en son yazdığı kitabıdır. Nitekim Ahmed Muhammed Şakir, er-Risâle'ye yazdığı önsözde şöyle demektedir: Kanaatime göre İmam er-Risale'sini el-Umm isimli kitabındaki bölümlerin çoğunu te'lif ettikten sonra yazmış olmalıdır."²²

Oysa eş-Şâfiî Ebû Yusuf'a ait bu görüşleri naklettikten sonra hemen cevap vermemiş, iki sayfa sonra eleştirmeye çalışmıştır. Eleştiriye Ebû Yusuf'un naklettiği "Hiçbir şekilde insanlar bana tutunmasınlar. Ben, ancak Allah'ın helal kıldığını helal; haram kıldığını haram kılarım."²³ hadisini değerlendirmekle başlamıştır. eş-Şâfiî söz konusu hadis hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

¹⁸ed-Dârimî'nin rivayetinde "size Hz. Peygamberden bir hadis rivayet ettiğim zaman....." şeklindedir. Bkz. Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdırrahmân, *es-Sünen*, Mukaddime 50 (I/118), Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

¹⁹eş-Şâfiî, *el-Umm*, VIII/557-558.

²⁰Uluçam, Müjdat, *Sünnetin Diğer Delillerle Taaruzu*, M.Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi, s. 278.

²¹ed-Dumeynî, *Hadis Metin Tenkidi metotları*, s. 254.

²²ed-Dumeynî, *Hadis Metin Tenkidi Metotları*, s. 255-256. Bkz. Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 89.

²³eş-Şâfiî, Ebû Yusuf'a ait görüşlerini naklederken bu hadisi şu şekilde vermişti: "Ben Kur'ân'ın haram ettiğini haram kılarım. Bunun dışında insanlar bana tutunmasınlar."

“Hz. Peygamber’in helal saydığı hiçbir şey yoktur ki, Allah’ın onu helal saydığına dair bir hükmü olmasın. Aynı şekilde haram saydığı hiçbir şey yoktur ki, onun haram kıldığına dair hükmü bulunmasın. Allah âyette buyurduğu gibi ona şu şekilde emretmiştir: *“Sana vahy edilene sarıl. Şüphesiz sen doğru bir yol üzerindesin.”*²⁴ Allah, Hz. Peygamber’e kendisine vahiy edilene sarılmasını farz kılmış ve doğru yol üzerinde olduğuna şahitlik etmiştir. Aynı şekilde *“...Fakat biz onu bir nur kıldık. Onunla kullarımızdan dilediğimizi doğru yola iletiyoruz. Şüphesiz ki sen de insanları doğru bir yola götürüyorsun.”*²⁵âyeti ile Allah, Hz. Peygamber’in kendisine indirilene uymasını farz kıldığını ve kendisinin hidayet kaynağı olmakla beraber hidayette olduğunu haber vermiştir. *“Hiçbir şekilde insanlar bana tutunmasınlar.”* hadisi göstermektedir ki, kendisine helal olan bazı şeyler başkasına yasaklanmıştır. Hz. Peygamberin eşlerinin sayısı, mehirsiz bir kadınla evlenmesi gibi kendisine helal kılınan bazı şeyler başkasına yasaklanmıştır. Yine eşlerini muhayyer bırakması gibi bazı hususlar kendisine farz kılınmış olmakla birlikte, başkasına farz kılınmamıştır. Bu hadis, bazı hususların diğer insanlardan farklı olarak Hz. Peygamber’e has olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber dörtten fazla kadınla evlenmiş, fakat hiç kimseye dörtten fazla evlenerek bu sayıya ulaşması helal kılınmamıştır. Hz. Peygamber’e eşlerini muhayyer bırakması farz kılınmış, fakat başkasına eşlerini muhayyer bırakması vacip kılınmamıştır.”²⁶

eş-Şâfiî, bu değerlendirmeden sonra, Ebû Yusuf’un hadislerin Kur’ân’a arz edilmesi gerektiği hakkındaki görüşlerini tenkit etmiştir. “Hadisi iptal edip, Kur’ân’a arz etmesine gelince, şayet belirttiği gibi olsaydı, söyledikleri ile ihticac edilebilirdi. Oysa Hadis Kur’ân’a muhalif olmaz. Hz. Peygamber’in sözleri Allah’ın Kur’ân’da husus ve umum olarak zikrettikleri ile nasih ve mensuhun hangileri olduğunu açıklar. Dolayısıyla Allah’ın farz kılmasıyla, insanların Hz. Peygamber’in sünnet kıldıklarına uymaları gerekir. Hz. Peygamber’den gelen hadisleri kabul eden kimse, bunu Allah’tan kabul etmiştir. Çünkü Allah Kur’ân’da bunun böyle olduğunu pek çok yerde açıklamıştır. Allah şöyle buyurmaktadır: *“Hayır! Rabbine andolsun ki onlar aralarında çıkan çekişmeli konularda seni hakem yapıp sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olamazlar.”*²⁷ Yine âyette şöyle buyrulmaktadır: *“Rasûlün emrine aykırı davrananlar, başlarına bir bela gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar.”*²⁸ve Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kendilerine emrettiğim veya yasakladığım bir husus ulaştıktan sonra, “bilmiyoruz, bu hususu Allah’ın Kitab’ında bulmadık ki onu alalım” diyen kimseyi görmeyeyim.”* Eğer Ebû Yusuf’un dediği gibi olsaydı, kendisinin de el-Evzaî’ye karşı delil olarak kullandığı bazı hadislerin reddedilmesi gerekirdi. Bu bağlamda kendisine mestler üzerine meshetmek caiz olmazdı. Bir kadınla halasını aynı anda nikah altında tutmak, yırtıcı hayvanların etini yemek haram olmazdı.”²⁹ Görüldüğü gibi eş-Şâfiî el-Umm’de hadislerin Kur’an’a arz edilerek tespit edilmesini savunmamış ve böyle bir prensibe açık bir şekilde karşı çıkmıştır.

Dahası eş-Şâfiî, er-Risâle’de hadislerin Kur’ân’a arz edilmesi görüşünü, arz hadisinin munkatı olduğunu ve bu hadisin karşısına erike hadisini koyarak eleştirmeye çalışmıştır. el-Umm’da ise arz

²⁴ 43/Zuhruf, 43.

²⁵ 42/Şurâ, 52.

²⁶eş-Şâfiî, *el-Umm*, VIII/560.

²⁷ 4/Nisa, 65.

²⁸ 24/Nur 63.

²⁹eş-Şâfiî, *el-Umm*, VIII/570-561.

hadisine bir eleştiri yapmadan, Kur'ân'dan sünnete uymanın gerekli olduğunu belirten âyetleri delil göstererek arz fikrini tenkit etmektedir.

Anlaşılmaktadır ki eş-Şâfiî, elçi olarak Hz. Peygamber'in Allah'ın buyruklarına muhalif bir şeyi söyleyemeyeceğinden hareketle arz fikrine karşı çıkmıştır. Ancak başta Ebû Hanife olmak üzere arz fikrini savunan pek çok alim, Hz. Peygamber'den Allah'ın buyruklarına muhalif bir şeyin sadır olamayacağı konusunda eş-Şâfiî gibi düşünmektedir. Ebû Hanife'nin bu konudaki açıklamalarından da anlaşılabilirliği gibi, Kur'ân'amuhalif bir rivayeti reddetmek, o rivayetin Hz. Peygamber'den sadır olacağını kabul etmekle aynı anlama gelmez. Aksine, Kur'ân'a muhalif olan bir rivayeti reddetmek, böyle bir rivayetin Hz. Peygamberden sadır olduğunu kabul etmemektir ve bunu, rivayeti bize aktaran râvîlerin bir tasarrufu olarak görmektir. Dolayısıyla biz bu konuda tarafların birbirlerini tam anlamıyla anlayamadıklarını söylemenin mümkün olduğunu düşünüyoruz.

Buna rağmen eş-Şâfiî gibi hadislerin Kur'ân'ınesh etmesini kabul etmeyen bir alimin hadislerin Kur'ân'a arz edilerek tespit edilmesi fikrine karşı çıkmış olmasını kanaatimizce kabullenmek kolay bir mesele değildir. Bu hususu eş-Şâfiî'nin hadislere olan düşkünlüğü ile izah etmek mümkün gibi görünüyorsa da onun bu konuda söylediklerinin satır aralarında başka birtakım endişelerin olduğunu söylemek mümkündür.

eş-Şâfiî, ne zaman hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi konusu gündeme gelse, sünnetin beyan vasfına işaret etmektedir. O, sünnetin beyan vasfını da Kur'an'ın Hz. Peygamber'e itaat edilmesi gerektiği yolundaki ayetlerine dayandırmaktadır. Buradan şunu anlamak mümkündür: eş-Şâfiî, hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiğini söyleyenlere sünnetin teşrî değerini savunarak cevap vermeye çalışmıştır. Zaten *erike* hadisini de arz hadisi karşısında zikretmesi dikkat çekicidir. Kanaatimize göre, *erike* ve arz hadisi metin bakımından birbirine zıt unsurları içermemektedirler. Erike hadisinde Hz. Peygamber'in sünnetini tamamen inkâr eden kimselere yönelik bir tehdit bulunmaktadır. Arz hadisinin sıhhatine kail olup, bunu delil olarak ortaya koyanların, en azından Hanefilerin sünnetin teşrî değerine herhangi bir itirazları söz konusu değildir. Diğer yandan, eş-Şâfiî'nin el-Umm'de zikrettiği ve erike hadisinin başka bir versiyonu sayılabilecek "Kendilerine emrettiğim veya yasakladığım bir husus ulaştıktan sonra, "bilmiyoruz, bu hususu Allah'ın Kitab'ında bulmadık ki onu alalım" diyen kimseyi bulmayayım." hadisi de daha çok Hz. Peygamber'in sünnetini inkar edenlerin söz konusu edildiği bir rivayettir. Bu rivayet de arz fikrine zıt bir unsur ihtiva etmemektedir. Zaten eş-Şâfiî'nin el-Umm'deEbû Yusuf'un arz konusundaki fikirlerini eleştirmek için zikrettiği âyetler de Hz. Peygamber'in sünnetini kabul etmeye yönelik delillerdir. eş-Şâfiî'nin hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi ile birlikte hemen hemen her yerde zikrettiği bir husus da hadislerin Kur'ân'ın umumunu tahsis ettiği, hadisler sayesinde nâsîh ile mensûhun bilindiği konusudur.

Bütün bunlardan, şu sonucu çıkarabiliriz. eş-Şâfiî ve eş-Şâfiî'den önce hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi yolunda belli başlı iki anlayışın varlığı söz konusudur.

Bunlardan birincisi, erike hadisinde söz konusu edilen "bize Kur'ân yeter" diyenleri tenkit eden anlayıştır. Erike hadisi sahih kabul edilmese de hadisin içeriğinde bildirilen hususa muhatap olan kesimin varlığı söz konusudur. Anlaşıldığına göre bu kimseler bize Allah'ın Kitab'ı yeter deyip sünnetin en büyük kaynağı olan hadisleri tamamen inkâr eden bir kesim olarak algılanmıştır. eş-Şâfiî,

bunlara karşı sünnetin teşriî bir değere sahip olduğunu belirterek, bu açıdan Kur'ân ile sünnetin arasında bir muhalefetin söz konusu olamayacağını belirtmiş ve Kur'ân'dan deliller getirmek suretiyle sünnetin bağlayıcılığını ispat etmeye çalışmıştır. eş-Şâfiî, bu kesimin hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi yolundaki taleplerini, sünneti tamamen yok saymak olarak algılamıştır. İkincisi ise, büyük oranda Hanefilerin dile getirdiği anlayıştır. Bu anlayışa göre âhâd tariki ile sabit olan hadislerin Kur'ân'a muhalefetinin nedeni, bu hadisler ile ifade edilen hükmün bizzat Kur'ân'da bulunmaması değil, Kur'ân'ın umumunu tahsis gibi şekli de olsa Kur'ân'a muhalif olma durumudur. eş-Şâfiî bunlara karşı hadislerin Kur'ân'ın umumunu tahsis, mutlakını takyid gibi fonksiyonlarına göndermede bulunarak, mestler üzerine meshetmek gibi Hanefilerin de kabul ettiği bazı hükümlerle sünnetin beyan vasfını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eş-Şâfiî'nin çerçevesi tam olarak çizilmemiş bir arz faaliyetine karşı çıktığını söylemek mümkündür. Yoksa eş-Şâfiî'nin arz faaliyetine karşı çıkarken, Kur'ân ile hiçbir şekilde telif edilmesi mümkün olmayan hadisleri Kur'ân'a arz etmeden sakınarak onları olduğu gibi kabul ettiği yolunda bir kanaatin söz konusu olmadığını düşünüyörüz.

eş-Şâfiî'nin birbirine muhalif hadislerden Kur'ân'a muvafık olanı tercih etmesi³⁰ ve İbn es-Sem'ânî'nin hadislerin Kur'ân'a arz edilmesine karşı çıkarken, eş-Şâfiî'ye nispet ettiği şu sözü bu kanaatimizi güçlendirmektedir: "Hadisleri Kur'ân'a arz etmek gerekmez, çünkü, bir hadisin sıhhat yönünden mütekmil olabilmesi için hadisin Kur'ân'a muhalif olmaması gerekir."³¹ er-Râzî de aynı sözleri eş-Şâfiî'ye nispet eder ve onun bu sözünü hadislerin Kur'ân'a arz etmeye gerek görmemesinin nedeni olarak görür.³²

4- Şâfiî Fıkıh Usûlcüleri

eş-Şâfiî'nin, hadislerin Kur'ân'a arz hakkındaki görüşleri kendisinden sonraki döneme etkileri açısından oldukça önemlidir. Bu etkinin izlerini birçok yönden araştırmak mümkündür. Ancak çalışmamızı ilgilendiren kısmı Şâfiî mezhebine mensup fıkıh usûlcülerin bu konudaki görüşleridir. Biz de bu bilgilerden sonra, Şâfiî fıkıh usûlcülerinin bu konudaki görüşlerini yansıtmaya çalışacağız.

Fıkıh usûlcüleri haber-i vâhidin Kur'ân ile olan ilişkisine tahsis delilleri, nesh ve uydurma (yalan olduğu kesin bilinen) haberler konusunda yer vermektedirler. Görebildiğimiz kadarıyla hadislerin Kur'ân'a arz edilerek kabul veya reddedilmesine bazı usûlcüler hiç değinmemekte, değinenler de konu üzerinde detaylı bir şekilde durmamaktadırlar.

Bugün için elimizde mevcut Şâfiî usûl kitapların ilklerinden sayılan "Şerhu'l-Luma" adlı eserin müellifi eş-Şîrâzî, Şâfiîler içerisinde hadislerin Kur'ân'a arz edilerek kabul veya reddedilmesi üzerinde net ve açık bir şekilde görüşlerini ortaya koyan usûlcülerin başında gelmektedir. O, akıl ve nakli haber-i vâhidin reddedilmesinde iki ölçü olarak kabul etmektedir. eş-Şîrâzî, haber-i vâhidin aralarının hiçbir şekilde telif edilmesi imkanın söz konusu olmadığı bir durumda, Kur'ân ve mütevatir sünnete aykırı olmasını, ret nedeni olarak görmektedir. Ona göre böyle varit olmuş âhâd haberler, ya hiçbir aslı

³⁰eş-Şâfiî, *er-Risale*, s.129, 144, 162.

³¹İbn es-Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr, *Kavati'u'l-Edillefi'l-Usûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I/368. İbn es-Sem'ânî eş-Şâfiî'ye nispet ettiği bu sözü eş-Şâfiî'nin hangi eserinden naklettiğini belirtmemektedir. Biz eş-Şâfiî'nin eserlerinde böyle bir söze rastlamadık.

³²er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fi İlmi Usûl'l-Fıkh*, (Tah: TâhâCâbir el-'Alvânî), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992, IV/438

olmayan yalan rivayetler ya da mensuh haberlerdir. Çünkü Kur'ân ve mütevatir sünnet zarurî bilgi ifade etmektedirler. Dolayısıyla âhâd haberlerin bunların hilafına varit olması mümkün değildir.³³

eş-Şîrâzî aklın gereğine muhalif olan hadislerin de reddedilmesini savunurken buna "teşbih" konusunda varit olan haberleri örnek göstermekte, fakat Kur'ân'a muhalif olması durumunda reddedilmesi gereken haberlere dair herhangi bir örnek vermemektedir.³⁴

eş-Şîrâzî'nin çağdaşı ve Şâfiî fıkh usûlünde belli bir yeri olan el-Cuveynî ise, hadislerin Kur'ân'a arz edilmesini diğer usûlcülerden farklı bir şekilde ele almaktadır. O bu konuya haberler bölümünde değinmemektedir. Kesin yalan haberler arasında da Kur'ân'a veya kat'î nasslara aykırı olan haberleri saymamaktadır.³⁵ el-Cuveynî, bu konuya tercihler bölümünde değinmekte, yalnız konuyu sübût açısından değil, delalet açısından ele almaktadır. O, Kur'ân ve sünnetin zahiren tearuz ettiği durumlarda nasıl bir tavır takınılacağına dair bir soruya verdiği cevap çerçevesinde üç görüşün olduğunu söylemektedir:

1. Kitâb tercih edilir. el-Cuveynî'ye göre bu görüşü savunanların iki dayanağı vardır. Birincisi, Mu'âz hadisinde Kitâb'ın sünneten önce zikredilmiş olmasıdır. İkincisi, sahabe'nin kendi aralarında ortaya çıkan problemleri çözme konusunda öncelikle Kitâb'a daha sonra sünnete müracaat etmelerinin meşhur olduğu hakkındaki kanaatleridir. el-Cuveynî, bunlardan yola çıkarak bu görüşe varmanın yanlış olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Muaz hadisinden anlaşılan, Kur'ân nassı ile hadisler arasında bir ihtilaf söz konusu olduğu zaman, Kur'ân'ın tercih edilmesi noktasındadır. Yoksa bu konunun sünnetin zahiri ile Kur'ân'ın zahirinin çatışması ile ilgisi yoktur. el-Cuveynî bu bağlamda Kur'ânâyetlerinin bütün hükümleri kapsayıcı olmadığını, hadislerin ise âyetlerden daha kapsayıcı olduğunu söylemektedir.³⁶

2. Sünnet tercih edilir. Bu görüşte olanların dayanakları, sünnetin Kitâb'ı tefsir etme, mücmelini beyan etme özelliklerine sahip olmasıdır. el-Cuveynî'ye göre bu görüşte olanların dayanak olarak ileri sürdükleri delillerin bu konuyla ilgisi yoktur. Çünkü ona göre hadislerin Kur'ân'ı tefsir ettiği konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur, zaten Kur'ân'ı tefsir eden rivayetlerin çoğu âhâddır. el-Cuveynî, sika râvîlerin rivayet ettikleri nass içeren haberlerin zahir ile muarız olmaları durumunda, Kur'ân ve sünnetin zahirine karşılık nassın tercih edileceğini söyleyerek aslında, hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi konusunda tercihini de ortaya koymaktadır. el-Cuveynî bu görüşüyle, nass ve zahir lafızlar arasında fark olduğuna dair anlayışı benimsediği³⁷, nassı delalet ettiği manada ihtimal kabul etmeyen lafız olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır.³⁸

3. Tearuz ile hükmedilir. el-Cuveynî'nin bu görüşü benimsediği anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre, Hz. Peygamber kendiliğinden bir şey söylememekte, söylediği her şey Allah'ın emri ile

³³eş-Şîrâzî Ebû İshak İbrahim, *Şerhu'l-Luma'* (Tah: Abdülmecid Turkî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, II/653-654.

³⁴eş-Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, II/653.

³⁵el-Cuveynî, İmâmu'l-Harameyn Ebu'l-Ma'âlî Abdülmelik b. Yusuf, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkıh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I/223-227.

³⁶el-Cuveynî, *el-Burhân*, II/196.

³⁷Nass-Zahir lafızlar ve bunların tearuzu için bkz. Ebu Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi-Fıkıh Usûlü*, (Çev: Abdulkadir Şener) III Baskı, Ankara 1981, s. 104-107.

³⁸el-Cuveynî, *el-Burhân*, II/196-197.

gerçekleşmektedir.³⁹el-Cuveynî bu görüşü ile mutlak olarak Kur'ân'a muhalif hadislerin reddedileceği görüşünü benimsemediğini ortaya koymaktadır.

Ancak onun burada sünnet tabirini kullanması kanaatimizce dikkat çekicidir. Zira onun sünnete âhâd haberlerden daha kuvvetli bir değer izafe ettiği görülmektedir. Çünkü, âhâd haberler ile Kur'ân'ın zahiri arasında ihtilaf olması durumunu tearuz olarak değerlendiren el-Bâkîllânî'yi eleştirdiği görülmektedir. Ona göre, ikisi de her ne kadar zahir vasfını taşımada eşit iseler de, Kur'ân sübût açısından kat'î, âhâd haber ise, sübût açısından zan ifade etmektedir. Dolayısıyla ona göre böyle bir durumda tearuz söz konusu değildir. Sübût açısından kat'î olduğu için Kur'an'ın tercih edilmesi gerekmektedir. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi, âhâd haberin nass, Kur'ân'ın zahir olması durumunda, nass olan âhâd haberleri tercih ettiği de bilinmektedir⁴⁰.

el-Cuveynî'nin bu konuda eş-Şâfiî'den de farklı düşündüğü ortaya çıkmaktadır. Zira hüküm açısından aynı kanaate varsalar da, delalet açısından farklı bakış açılarının olduğu görülmektedir. el-Cuveynî şu ayeti misal vererek buna işaret etmektedir: "De ki: "Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti -ki pistir- ve günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilen hayvandan başka yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum."⁴¹ el-Cuveynî'nin belirttiğine göre İmam Mâlik, bu âyete dayanarak, âyette geçen hususları haram, bunun dışındakileri helal kabul etmiştir. eş-Şâfiî ise, âhâd haberleri dayanak kabul ederek âyette sözü edilmeyen yırtıcı hayvanlar, bazı haşereler gibi şeylerin de haram olduğuna hükmetmiştir. eş-Şâfiî, burada ayetin siyak-sibak ve sebebi nüzulünü göz önünde bulundurmamıştır. Buna göre âyet, Yahudi'lerin içyağın haram olduğu, Hz. Peygamber'in Allah'ın hükmünü değiştirerek bunu helal kıldığı yolundaki suçlamalarına, cevap olarak nazil olmuştur.⁴²

el-Cuveynî bu konuda Mâlik ve eş-Şâfiî'nin yaklaşımlarını doğru bulmamaktadır. O; Mâlik'i, âyetin dışında belirtilen bazı hususların da haram kılındığı yolunda sahabe arasında oluşmuş icmayıgömemezlikten gelmekle eleştirmektedir. eş-Şâfiî'yi de verdiği hükümde icmayı değil, âhâdhâberleri delil kabul ettiği için eleştirmektedir. Çünkü, el-Cuveynî'ye göre burada iki zahirin tearuzu söz konusudur ve bu tearuzu gidermede icma belirleyici olmalıdır⁴³.

Özetle belirtmek gerekirse, el-Cuveynî, Kur'ân ile hadisler arasındaki ihtilafı delalet açısından ele almaktadır. O sünnet ile Kur'ân'ın zahiri arasında ihtilaf olduğu zaman ikisinden birini mutlak olarak tercih etmemekte ve bunu bir tearuz olarak değerlendirmektedir. Ancak Kur'ân ile âhâd haberler çeliştiğinde, Kur'ân sübût açısından kat'î olduğu için, Kur'ân'ı tercih etmektedir. Sika râvîler tarafından rivayet edilen nassâhâd haberlerin Kur'ân'ın zahiri ile çatışması durumunda, nassın zahirden delalet açısından daha kuvvetli olmasına bakarak, âhâd haberleri tercih etmektedir.

Şâfiî fıkıh usûlcüleri içerisinde bu konu üzerinde en çok duran usûlcü İbn es-Sem'ânî'dir. İbn es-Sem'ânî hadislerin Kur'ân'a arz edilmesinin gerekli olmadığını söylemektedir. O, Hanefilerin bir

³⁹el-Cuveynî, *el-Burhân*, II/196-197. Ayrıca bkz. Çakan, İsmail L., *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları- Muhtelefu'l-Hadîs İlmi*, İslamî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul 1982, s. 151.

⁴⁰el-Cuveynî, *el-Burhân*, II/197.

⁴¹ 6. el-En'âm, 145.

⁴²el-Cuveynî, *el-Burhân*, II/198. el-Cuveynî, yiyecekler ilgili nehiy sigalarının tahrim konusunda nass lafızlardan olmadığını, çoğunlukla ondan uzaklaştırmaya yönelik olduğunu söylemektedir. Bkz. a.y

⁴³el-Cuveynî, *el-Burhân*, II/197-198.

kısımının haberlerin Kur'ân'a arz edilmesinin gerekli olduğunu, Kitâb'ta buna muhalif olduğuna delalet eden bir şey varsa reddedileceğini, böyle bir durum yoksa haberlerin kabul edileceğini, kelamcılarının büyük bir kısmının da bu görüşte olduğunu söylemektedir.

İbn es-Sem'ânî, Hanefilerden EbûZeyded-Debûsî'den bu konu ile ilgili geniş iktibaslarla bulunmuş ve daha çok onun görüşlerine dayanarak Hanefileri şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Hatta denilebilir ki, İbn es-Sem'ânî, ilmi tenkid sınırını aşmış, işi ed-Debûsî'nin şahsiyetini tartışmaya kadar götürmüştür. İbn es-Sem'ânî'nin yaptığı iktibastan anlaşıldığına göre ed-Debusî, Hanefilerin hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi hakkındaki bilinen görüşlerini dile getirmiştir. ed-Debbûsî, "Allah'ın Kitâb'da yer almayan her şart batıldır⁴⁴." rivayeti ile arz hadisini delil olarak sunmuş ve Kur'ân'ın sübût bakımından kat'î, hadislerin ise zannî olduklarına dikkat çekmiştir. Arz konusunun çerçevesi olarak da görüş belirten ed-Debbûsî, hadislerin Kur'ân'ın aslına, umûmuna ve zahirine aykırı olması durumunda reddedileceğini söylemiştir.⁴⁵

Hadislerin Kur'ân'a arz edilmesinde İbn es-Sem'ânî'nin ed-Debûsî'den yaptığı şu iktibas kanaatimizce önemli bir tespittir:

"Hadislerin Kur'ân'a arz edilmesinde küçümsenmeyecek kadar büyük bilgi ve dini koruma vardır. Çünkü, din sömürüsü ve bid'atların çoğu, âhâd haberlerin akide ve amelde Kur'ân ve sabit sünnete arz edilmeden kabul edilmesine dayanmaktadır. Kur'ân'ın âhâd haberlerin doğrultusunda te'vîletmek, metbu' konumunda olanı tabî' konumuna getirmek olduğundan bu, dinî, kesin bilgi ifade etmeyen esaslara dayandırmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu anlayışa göre, dinin esasları zann ifade eden delillerden oluşmaktadır. Bu da dinde bidâ't yollarını açmaktan başka bir şey değildir. Bu anlayışın dine verdiği zarar, âhâd haberleri kabul etmeyenlerin verdiği zarardan daha büyüktür. Çünkü âhâd haberleri kabul etmeyen kimse, bir şüphe sonucu haber-i vâhidi reddetmekte, kıyas veya istishâb-ı halî kendisine dayanak yapmaktadır. Âhâd haberleri Kur'ân'a arz etmeyen kimse ise, haber-i vâhidi asıl kabul ederek, Kitâb'ı buna arz etmekte ve dini kesin bilgi ifade etmeyen hususlara dayandırmaktadır. Burada orta yol, Allah'ın Kitâb'ın sübût açısından kesin olduğu için, onu asıl kabul etmek, haber-i vâhidi buna tabî kılarak Kur'ân'a uygun olanları kabul, muhalif olanları reddetmektir."⁴⁶

ed-Debûsî, daha sonra kanaatince Kur'ân'a muhalif gördüğü bazı hadisler hakkında kendi değerlendirmelerini sunmaktadır. İbn es-Sem'ânî, ed-Debbûsî'nin bu görüşlerine karşılık olarak, hadislerin Kur'ân'a arz edilmesinin gerekli olmadığını söylemiştir. Bunu da kendince sünnete uymayı gerekli kılan şu ayetlere dayandırmaktadır:

⁴⁴el-Buharî, *es-Sahîh*, el-Mukateb 1, 2, 3. (III/126-127); Muslim, *es-Sahîh* el-İtk, 2 (II/1141-1142); İbn Hanbel, *Musned*, VI/205.

⁴⁵İbn es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-Edille*, I/365-366.

⁴⁶İbn es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-Edille*, I/366.

"O, hevâdan konuşmaz. O vahyedilenden başkası değildir."⁴⁷ "Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size neyi yasakladıysa ondan sakının."⁴⁸ "Allah'a itaat edin, Peygambere de itaat edin."⁴⁹ İbn es-Sem'ânî bu âyetlere dayanarak Allah'ın Kur'ân'a ittibayı emrettiği gibi Hz. Peygamberin sünnetine ittiba etmeyi de emrettiğini, dolayısıyla Hz. Peygamberden sadır olduğu sabit olan hususları kabul etmek gerektiğini belirtmektedir. O bu fikirden hareketle, hadisleri Kur'ân'a arz etmeye ihtiyaç olmadığını söylemektedir. Çünkü ona göre sünnet başlı başına bir delildir. Bu delili başka bir delile arz etmeye gerek yoktur. eş-Şâfiî'nin "Hadisleri Kur'ân'a arz etmeye gerek yoktur. Çünkü, bir hadisin sıhhat şartlarına haiz olabilmesi için onun Kur'ân'a muhalif olmaması gerekir" şeklindeki sözüne işaret etmektedir. Yine o, Kur'ân'a muhalif olduğu için reddedilen haberlerden örnekler vererek, bunların Kur'ân'a muhalif olmadığını, Kur'ân'a muhalif olduğunu söyleyenleri kuruntularına kapılmakla suçlamaktadır. İbn es-Sem'ânî, ed-Debûsî'nin arz hadisini delil olarak ileri sürmesini çok sert bir üslupla eleştirmektedir. Ona göre, hadis alimleri arz hadisini kabul etmemişlerdir. Hadis alimlerinin arz hadisi hakkındaki olumsuz kanaatleri ortadayken, arz hadisini delil olarak sunmak hadis ilmini bilmemektir.⁵⁰

İbn es-Sem'ânî, hadislerin Kur'ân'a arz edilmesinin gerekli olduğunu söyleyenlerin delil olarak kullandığı "Allah'ın Kitâb'ında olmayan her şart batıldır." hadisi hakkında da şunu söylemektedir: Hadiste zikredilen "Allah'ın Kitâb"ndan maksat Allah'ın hükmüdür. Buna göre kendilerinin de Allah'ın hükmü olan Kitâb ve sünnette doğruluğuna dair delil olmayan hususları batıl saydıklarını belirtmektedir.⁵¹

el-Gazâlî ise, hadislerin Kur'ân'a arz edilmesinin gerekli olup olmadığı konusu şöyle ele almaktadır. O, bu konuya kesin yalan haberlerle ilgili olarak değinmiştir. Ona göre, kat'î nasslar olan Kitâp, mütevatir sünnet ve icmaya aykırı olan haberler kesin yalan haberlerdir. Çünkü bu haberlerin kabulü, Allah, Hz. Peygamber ve ümmeti tekzip manası taşımaktadırlar.⁵²

er-Râzî de, kat'î delillere aykırı şekilde varit olan haberleri kesin yalan haberler içerisinde saymıştır. Ancak er-Râzî bu şekildeki haberler için bir takım ihtimallerden söz ederek bu ihtimallere göre, bir hüküm vereceğini söylemeyi ihmal etmemektedir. er-Râzî, kat'î bir delile aykırı olan haberleri sahîh bir şekilde te'vîli mümkün olup olmayanlar olarak ikiye ayırmaktadır. Te'vîli mümkün olanları da makul te'vîl ve zorlama te'vîl şeklinde kendi arasında ikiye ayırmaktadır. Buna göre er-Râzî, makul te'vîl ihtimali taşıyan haberleri, Hz. Peygamber'in söylemesinin mümkün olduğu haberler olarak görmektedir. O, Kur'ân'da geçen müteşabih ayetlerin manasını vermek kabilinden olan hadisleri buna örnek göstermektedir.⁵³

Ona göre, zorlama ile te'vîl edilebilir haberler için de iki durum söz konusudur. Bu tür haberlerin yalan olduğuna karar verilir veya haberin Kur'ân'a muhalif olması, râvîlerin bunu eksik veya

⁴⁷ 53.en-Necm, 3-4. Bu âyete dayanarak sünnetin temellendirilmesinin problemli olduğu konusunda bkz. Kırbasoğlu, İslam düşüncesinde Sünnet, s. 237-245.

⁴⁸ 59. el-Haşr, 7. Bu âyet için de bkz. Kırbasoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet –Eleştirel Bir Yaklaşım-*, II. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1996, s. 247-250.

⁴⁹ 4. en-Nisâ, 59.

⁵⁰ İbn es-Sem'ânî, *Kavati'u'l-Edille*, I/368-369.

⁵¹ İbn es-Sem'ânî, *Kavati'u'l-Edille*, I/371

⁵² el-Gazâlî, *Hüccetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl, Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm*, Beyrut 1994, I/425.

⁵³ er-Râzî, *el-Mahsûl*, IV/291.

fazla rivayet ettikleri şeklinde bir hüküm verilir. er-Râzî, sahih bir şekilde te'vîl edilmesi mümkün olmayan haberleri de zorlama ile te'vîl edilen haberler gibi görmektedir.⁵⁴

er-Râzî'nin bu söylediklerinden onun Kur'ân ile te'lif edilmesi hiçbir şekilde mümkün olmayan haberleri kesin yalan kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra sıhhat şartlarına haiz haberlerin Kur'ân'a arz edilmesinin gerekli olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. er-Râzî bu soruya kendi kanaatini belirtmeksizin eş-Şâfiî'nin sıhhat şartlarına haiz bir hadisin Kur'ân'a arz edilmesinin gerekmediğini, çünkü bir hadisin sahih olabilmesi için onun Kur'ân'a muhalif olmaması gerektiği şeklindeki sözüne atıfta bulunarak cevap vermektedir. İsbâ b. Ebân'ın arz hadisine dayanarak bunun gerekli olduğu yolundaki görüşünü de nakletmektedir. Ancak er-Râzî, kendi kanaati olarak herhangi bir görüş beyan etmemektedir.

er-Râzî'nin böyle bir soru sorması ve kesin bir şekilde bir cevap vermemesi kanaatimce, sahih hadisin kabulünde Kur'ân'ın geleneksel kültür içindeki rolünü ortaya koymaktadır. Gerçi denilebilir ki, er-Râzî burada eş-Şâfiî'nin sıhhat şartlarına haiz bir haberin Kur'ân'a muhalif olmaması gerektiği yolundaki görüşünü nakletmekle bir anlamda sahih hadis-Kur'ân ilişkisinin ne olması gerektiğini belirtmiş olmaktadır. Ancak eğer, bir hadisin sıhhat şartlarını haiz olabilmesi için Kur'ân'a muhalif olmaması gerektiği şeklindeki görüş kabul ediliyorsa, daha sonraki dönemlerde de sahih hadislerin kabul edilmesinde Kur'ân'ın ölçü olarak kabul edilmesi gerekirdi. Çünkü, hadisin Kur'ân'a muhalif olmasını söylemek, çoğu kere içtihadı dayanan bir görüştür. Kaldı ki, eş-Şâfiî burada temel kabul edilse bile, onun bugün elimizdeki bütün hadisleri Kur'ân'a uygunluk açısından kontrolden geçirdiğini söylemek zordur. Dolayısıyla başta eş-Şâfiî olmak üzere diğer Şâfiî fıkıh usûlcülerinin hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi yolundaki endişelerine kısmen katılmakla beraber, eş-Şâfiî'ye isnad edilen bu sözü dayanak kabul ederek, arz faaliyetine karşı çıkmamanın makul olmadığını düşünüyoruz.

el-Âmidî, bu konu üzerinde fazla durmamaktadır. O, sadece mütavâtir haberler ve kat'î nasslara aykırı olan haberlerin kesin yalan haberler olduğunu söylemekle yetinmektedir.⁵⁵

Son olarak hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi meselesi ile ilgili olarak ez-Zerkeşî'nin görüşlerini aktararak tamamlamak istiyoruz.

ez-Zerkeşî'nin bu yöntem karşısındaki tutumunu ona ait üç eserden takip etmek mümkündür. Bilindiği gibi ez-Zerkeşî, *el-İcâbe* adlı eserinde Hz. Aişe'nin hadisçiliğini ilmi bir üslup ile ortaya koymaktadır. Hz. Aişe, burada değişik nedenlerle, bazı rivayetlerin Hz. Peygamber'e nispet edilmesine karşı çıkmaktadır. Bu nedenler arasında, hadislerin Kur'ân'a muhalif görülmesi konumuz açısından önem kazanmaktadır. Hz. Aişe, sahabeden Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre gibi zatların bazı rivayetlerini Kur'ân'a aykırı bulduğu gerekçesiyle reddetmektedir⁵⁶. Şüphesiz, Hz. Aişe'nin yaptığı bu arz faaliyetinin isabetli olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Hz. Aişe'nin bir

⁵⁴er-Râzî, *el-Mahsûl*, IV/292.

⁵⁵el-Âmidî, SeyfuddînEbu'l-Hasan Ali b. Ebî Ali, *el-İhkâmfi Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I/256.

⁵⁶ez-Zerkeşî, BedruddînEbûAbdillâh Muhammed b. Cemaliddîn b. Abdillâh b. Bahadır el-İcâbe- Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler-, (Yayın Haz. Bünyamin Erul) Kitabiyat, 2000 Ankara, s.67-82.

hadisin Kur'ân'a muhalif olduğu yolundaki görüşü elbette ictihadî bir konudur. Ancak burada önemli olan Hz. Aişe'nin Kur'ân gerekçesiyle bazı rivayetleri reddetmesidir.

ez-Zerkeşî'nin kitabında yer verdiği Hz. Aişe'nin bu tutumunun, normalde onun usûl ile ilgili görüşlerine etki etmesi beklenirdi. Ancak *el-Bahru'l-Muhît*'de böyle bir metodu benimsemediği, en azından gerekli görmediği anlaşılmaktadır. Onun fıkıh usûlü kitabında konu ile ilgili değerlendirmesini şu şekilde özetlemek mümkündür:

ez-Zerkeşî'ye göre, Hanefilerin cumhuru, hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiğini söylemektedirler. Buna göre, eğer Kur'ân'da hadislerde belirtilen hususlara aykırı bir şey varsa reddedilir, yoksa kabul edilir⁵⁷.

ez-Zerkeşî, arz hadisine de değinmektedir. O, muhaliflerinin yöntemini kullanarak arz hadisinin sahih kabul edilmesi için Kur'ân'a arz etmek gerektiğini söylemektedir. Arz hadisinin kendisini Kur'ân'a arz ettiklerini, Kur'ân'da bu hadisin sıhhatine bir delalet bulunmadığı, aksine "Peygamber size ne verdiyse onu alın. Size neyi yasakladıysa ondan sakının."⁵⁸ âyetine muhalif olduğunu iddia etmektedir.

ez-Zerkeşî, İbnü's-Salâh'ın *el-Mukaddime*'si üzerine yazdığı *en-Nüket*'inde *el-Bahru'l-Muhît*'teki gibi, hadislerin Kur'ân'a arz edilmesine karşı çıkanların görüşlerine yer vermekte, fakat kendi görüşü olarak da açık bir şey zikretmemektedir. Kendi görüşünü belirtmeksizin, bazı usûlcülerin uydurma alametleri içerisinde hadisin Kur'ân nassına muhalif olmasını saydıklarını vurgulamakla yetinmektedir. ez-Zerkeşî, Ali b el-Medîni'nin *Muslim*'in *es-Sahih*'inde de rivayet edilen şu hadisi Kur'ân'a muhalif olduğu için reddettiğini nakletmektedir. Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Rasulullah (s.a.v) onun elinden tutmuş ve şöyle demiştir: "Allah (dünya) toprağını cumartesi günü yarattı, oradaki dağları pazar günü yarattı; bitkileri pazartesi günü yarattı; mekruhu (çirkinlikleri) salı günü yarattı; nuru (ışığı) çarşamba günü yarattı; oraya (yeryüzüne) hayvanları Perşembe günü yaydı. Adem'i ise cuma günü ikindiden sonra, cumanın son saatinde ikindi ile gece arasında yarattı."⁵⁹

ez-Zerkeşî, el-Buhârî'nin "doğrusu bu sözün Ka'b el-Ahbâr'a ait olmasıdır" şeklinde bir değerlendirmede bulunduğunu, el-Beyhakî ve hadis hafızlarının da bu hadisi zayıf bulduklarını nakletmektedir. ez-Zerkeşî, hadis hafızların bu rivayetinin, "Şüphesiz Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı."⁶⁰ âyetine muhalif olduğunu söylerken, kendi görüşü olarak bir değerlendirmede bulunmamaktadır.⁶¹

Sonuç olarak Şâfiî fıkıh usûlcülerinin hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi hakkındaki düşüncelerini şöyle özetlemek mümkündür: eş-Şîrâzi, el-Gazâlî, er-Râzî, el-Âmidî gibi usûlcüler, açıkça, Kur'ân nassına muhalif olan hadislerin yalan haberler olduğunu söylemektedirler. Ancak, er-Râzî bunu

⁵⁷ez-Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Cemaliddîn b. Abdillâh b. Bahadır, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkıh*, II Baskı, Dâru's-Safva, Kuveyt 1992, IV/351.

⁵⁸ 59/Haşr, 7.

⁵⁹Muslim, *es-Sahih*, Sıfatu'l-Munâfıkîn 5 (III/2149). Bu hadis ile ilgili değerlendirme için bkz. Kurbâşoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis*, s. 283-285.

⁶⁰ 7/A'râf, 54.

⁶¹ez-Zerkeşî Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Cemaliddîn b. Abdillâh b. Bahadır, *en-Nuketâ Mukaddimeti İbn es-Salah*, (Tah: Zeynulabidin b. Muhammed), Advâu's-Selef, Riyad 1998, II/268-269.

söylemekle beraber, hadisleri Kur'an'a arz etmenin gerekli olup olmadığı sorusuna eş-Şâfiî'nin görüşünü zikrederek cevap vermeye çalışmaktadır. el-Cuveynî ise, konuya delalet açısından bakmakta, lafızların manaya delaletindeki kuvvete göre, fikir beyan etmektedir. İbn es-Sem'anî ve ez-Zerkeşî de, hadislerin Kur'ân'a arz edilmesinin gerekli olmadığı üzerinde durmaktadırlar. Ancak bu alimlerin hadislerin Kur'an'a arz edilmesini gerekli görmeyişleri, onların Kur'ân'a sarahaten muhalif gördükleri hadisleri kabul ettikleri anlamına da gelmemektedir.

Şâfiî fıkah usûlcülerinden bazılarının Kur'ân'a muhalif hadisleri kesin yalan haberler olarak kabul etmesi, Şâfiî fıkhında bunun bir metot olarak benimsenmesine yetmemiştir. Tıpkı bazı hadisçilerin Kur'ân'a muhalif hadisleri mevzu kabul etmelerinin hadis ilmi içerisinde arz metodunun uygulanmasını sağlayamaması gibi. Bilindiği gibi, el-Hatîb el-Bağdadî de Kur'ân ve mütevatir sünnetin nassına muhalif haberleri yalan haberler olarak kabul etmektedir.⁶² İbn Kayyim el-Cevziyye de Kur'ân'ın sarihine aykırı olan haberleri mevzu hadisler olarak görmüş ve bunun ile ilgili olarak örnekler vermiştir.⁶³

BİBLİYOGRAFYA

- Âmidî, Seyfuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Ali, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- Babanzade, Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih*, VII. Baskı, D.İ.B.Y., Ankara 1982
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Suleyman b. Halef, *İhkâmü'l-Fusûl fi Ahkâmî'l-Usûl*, (tah: Abdulmecit et-Turkî) Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1986.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u-s-Sahîh*, Çağrı Yayınları İstanbul 1992.
- Cuveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Ma'âlî Abdülmelik b. Yusuf, *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkıh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Çakan, İsmail L., *Hadîslerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları-Muhtelefu'l-Hadîs İlmi*, İslamî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul 1982.
- Çakın, Kamil, *Hadisin Kur'an'a Arzı Meselesi*, A.Ü.İ.F.D. Ankara 1993
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân, *es-Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Dumeynî, Misfir b. Gurmullah, *Hadiste Metin Tenkidi Metodu*, (Çev: İlyas Çelebi – Adil Bebek – Ahmet Yücel), Kitabevi, İstanbul 1997.
- Ebû Davud, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sunen*, Çağrı Yayınları İstanbul 1992.

⁶²Hatîb el-Bağdadî, el-Bağdadî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, t.y s. 17.

⁶³İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekir, *el-Menâru'l-Munîffî's-Sahîhve'd-Da'îf*, (tah: Abdulfettah Ebû Ğudde), Mektebetuel-Metbûlâtî'l-İslâmiyye, IV. Baskı Halep 1994. s. 80.

- Ebû Hanife, *el-Âlim ve'l-Mute'allim*, İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri, (Haz. Mustafa Öz), Kalem yayıncılık, İstanbul 1981.
- Gazâlî, Hücetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâminİlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1994.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit, *el-Kifâye fî 'İlmi'r-Rivâye*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, t.y.
- İbn es-Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr, *Kavati'u'l-Edillefi'l-Usûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbnKayyim el-Cevziyye, ŞemsuddînEbûAbdillah Muhammed b. Ebîbekir, *el-Menâru'l-Munîffî's-Sahîhve'd-Da'îf*, (tah: AbdulfettahEbûĞudde), Mektebetuel-Metbû!âtî'l-İslâmiyye, IV. Baskı Halep 1994.
- İbnMâce, EbûAbdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sunen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Sünnet –Eleştirel Bir Yaklaşım–*, II. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1996.
-, *İslami İlimlerde Şâfi'î'nin Rolü Üzerine*, İslâmiyât, II. I, Ankara 1999.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc, *es-Sahîh*, Çağrı Yayınları İstanbul 1992.
- Özafşar, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.
-, *İdeolojikHadisçiliğin Tarihî Arka Planı-Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
-, *Polemik Türü Rivâyetlerin Gerçek Mahiyeti*, İslamiyât, Ankara 1998.
- Polat, Salâhaddin, *"Hadiste Anlam (Yorum)-Metin Tenkidi İlişkisi"* Hadis'in Dünü-Bugünü ve Geleceği Sempozyomu, Samsun 1993.
-, *Hadiste Metin Tenkidi II*, E.Ü.İ.F.D., Kayseri 1990.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fî İlmi Usûl'l-Fıkh*, (Tah: TâhâCâbir el-'Alvânî), Muessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992
- Şâfiî, Ebu Abdillah Muhammed b. İdris b. Abbas, *er-Risale: İslam hukukunun kaynakları*, (Çev: İbrahim Çalışkan - Abdulkadir Şener), Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1996.
-, *Umm*, (Tah: Muhammed Ahmed Abdülaziz), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim, *Şerhu'l-Luma'*, (Tah: AbdulmecidTurkî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâ, *es-Sunen*, Çağrı Yayınları İstanbul 1992.

Uluçam, Müjdat, *Sünnetin Diğer Delillerle Taaruzu*, M.Ü.S.B.E. Basılmamış Doktora Tezi.

Zerkeşî, BedruddînEbûAbdillâh Muhammed b. Cemaliddîn b. Abdillâh b. Bahadır, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh*, II Baskı, Dâru's-Safva, Kuveyt 1992.

....., *el-İcâbe- Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleitiriler-* , (Yayına Haz. Bünyamin Erul) Kitabiyat, 2000 Ankara.

....., *en-NuketâlâMukaddimetübn es-Salah*, (Tah: Zeynulabidin b. Muhammed), Advâu's-Selef, Riyad 1998.